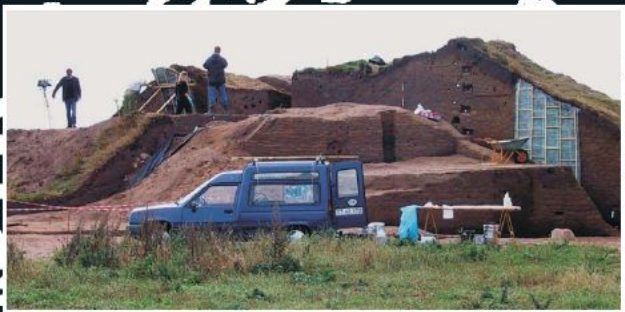

By, marsk og geest

By, marsk og geest 20

Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget
2008

Redaktion: Mette Højmark Søvsø (ansv.), Susanne Benthien,
Claus Feveile, Lars Hammer, Søren Mulvad og Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2008 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-13-1
ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort,
se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Udgravning ved Skelhøj, se s. 7.

Illustrationer på bagsiden: Nybyggeri i Vægtergade, Ribe, se s. 43.
Sandfundament i Grønnegade, Ribe, se s. 51
Pibelfersfigur fra 1700-tallet, se s. 64

Indhold

Mads Kähler Holst, Marianne Rasmussen & Henrik Breuning-Madsen	
Cirkler, sfærer, hjulkors og høje	5
<i>Circles, spheres, wheel crosses and barrows</i>	14
Morten Søvsø	
Stolpebyggede gårde fra renæssancen udgravet i Kærbøl ved Ribe	15
<i>Post-built renaissance farms excavated in Kærbøl, near Ribe</i>	26
Kamma Marie Poulsen-Hansen	
To middelalderlige smedjer fra Guldager ved Esbjerg	27
<i>Two medieval smithies, from Guldager near Esbjerg</i>	37
Steffen M. Søndergaard	
“Nyt i gammelt” i Ribe. Eksempler på udnyttede muligheder – og forspildte	38
<i>“New and old together” in Ribe. Examples of the possibilities utilized – and wasted.</i>	49
Lars Chr. Bentsen	
Sandfundamenternes kulturhistorie	50
<i>The cultural history of sand foundations</i>	63
Mette Højmark Søvsø	
Mere fra magasinets gemmer	64
<i>More stories from the museums vaults</i>	72

”Nyt i gammelt” i Ribe

Eksempler på udnyttede muligheder – og forspildte

Af Steffen M. Søndergaard

Indpasning af en ny bygning i et gadebillede eller i en bebyggelse stiller krav til den projekterende arkitekt.

Det overbevisende resultatet skal ikke opnås ved blot at kopiere de eksisterende huse, men ved at relatere den nye bygning til omgivelserne på en sådan måde, at den opfattes som en værdifuld tilføjelse med egen identitet. Her følger vellykkede eksempler – og mislykkede.

Mange af vore bedst bevarede gamle byer og bebyggelser er præget af den traditionelle byggeskiks typiske udformninger gennem århundreder. Bybilledet eller bebyggelsen er dog langtfra statisk, idet de fleste huse i tidens løb har undergået større eller mindre ombygninger for at blive tilpasset ønsker om ændret anvendelse eller nye modestrømninger.

Så længe ombygningerne blev udført med traditionelle materialer og af håndværkere med kendskab til den traditionelle byggeskiks udtryksformer, var risikoen for ødelæggelser ikke overhængende. Det er den imidlertid blevet, efter at fortrolighed med den traditionelle byggeskik – og med arkitektoniske virkemidler i øvrigt – er blevet specialviden blandt byggeriets aktører.

For at sikre de mest værdifulde bygninger mod bl.a. disse farer har vi en landsdækkende bygningsfredningslov, og i udvalgte byområder desuden lokale regelsæt der skal sikre, at ændringer af bybilledet – herunder nye huse – får en udformning, så de kommer til at indgå i det bevaringsværdige bybillede på en harmonisk måde.

Da Ribe nu – trods alder og navnkundighed – er nedlagt som selvstændig, administrativ enhed og i egentligste forstand er blevet sat under administration af Esbjerg, kan det være nærliggende at forsøge en slags status over de senere års forskellige udtryk for ”nyt i gammelt” i Ribe.

Mit ældste eksempel er Ribe Katedralskoles seneste, store byggeprojekt, der blev gennemført omkring 1980, hvor arkitektfirmaet Kjær & Richter bl.a. forestod en udvidelse, der næsten fordoblede det bebyggede areal. Det første udvidelsesforslag fra 1973 lukkede karreens delvist

opløste sider mod Sviegade og Puggaardsgade med enetages bygningskroppe i samme skala som den eksisterende småhusbebyggelse: Tilsvarende bygningsvoluminer blev anbragt inde i karreen – undertiden to eller tre ved siden af hinanden med henblik på at opnå større lokaler uden forøgelse af bygningshøjden.

Denne overbevisende løsning blev imidlertid opgivet til fordel for et mere koncentreret byggeri i tilslutning til nordre sidefløj i det trefløjede bygningsanlæg fra 1856 (fig. 1 a-c).

Nybyggeriets bygningskroppe beholdt dog den beskudne skala, og de lave facadehøjder nødvendiggør, at lokalernes loft følger tagets profil og afsluttes af en gennemgående lanterne i rygningen til supplerende dagslysindtaget. Facader og tage fremstår i rødt tegl, vinduer og døre hvidmalede af hensyn til samspillet med de gamle bygninger. Bygningsdetaljer som lanternen, de uopdelte vinduesrammer og den kvartrunde, hvidmalede zinktagrende – der får gesims-funktion i overgangen mellem facade og tag – får imidlertid resultatet til at fremstå som nyere byggeri, der opfylder kravet om arkitektonisk helhedsvirkning uden at reproducere de gamle bygningers tidstypiske detaljer.

Et tilsvarende, godt resultat er desværre ikke opnået ved Katedralskolens seneste udvidelse, den fritliggende bygning fra 2002 i Gravsgade (fig. 2).

For at få mest mulig plads har man valgt at gøre huset så stort, at tagetagen kan udnyttes selvstændigt. Og for at gøre tagetagen rummelig har man ladet ydermurene fortsætte op forbi etageadskillelsen, således at skråvæggene først begynder mere end en meter over gulvniveau. Denne forøgede højde på ydermurene – og den deraf følgende store

Fig. 1 a-c. Ribe Katedralskole. Udsnit af seneste store udvidelse.

Ribe Cathedral School. Part of the newest large scale expansions of the school.

Fig. 2. Ribe Katedralskole. Fritliggende bygning i Gravsgade.

Ribe Cathedral School. A detached building in Gravsgade.

afstand ned til stueetagens murhuller – er søgt sløret ved at forsyne langsiderne med en muret gesims, der er gjort ekstremt høj. Da der er meget lave vinduesbrystninger og kun en almindelig parcelhussokkel, ser det ud, som om bygningen er ved at synke ned i jorden under vægten af den enorme gesims.

At man skaffer sig mere plads i tagrummet ved at lade ydervæggene fortsætte op over etageadskillelsen er ikke noget nyt. Bygninger med såkaldt trempel eller styrtrum kendes fra 1600-årenes boderækker i f.eks. Præstegade, og konstruktionen blev fra sidste halvdel af 1800-årene atter populær i bl.a. byhuse, villaer og pakhusbygninger (fig. 5). På grund af rummeligheden er denne konstruktionsform desuden anvendt i flere nyere huse i Ribes gamle byområde.

En bygning af denne type indgår allerede i Katedralskolens bygningskompleks, nemlig det tidligere børneasyll, Puggaardsgade 24 fra 1876 (fig. 4). (Her havde man først fået arkitekten Ludvig Fenger til at tegne et historicistisk middelalderhus,

men det blev for dyrt, og i stedet lod man to lokale muremestre opføre det nuværende, enkle hus). Her demonstreres hvordan man får en trempelbygning til at stå på jorden ved hjælp af et vandret bånd, der opdeler facaden og en velovervejede vinduesudformning. Det samme demonstrerer arkitekten Niels Frithiof Truelsen i begyndelsen af 1990'erne i den store hal i museet Ribes Vikinger, og han forsyner desuden bygningen med en høj sokkel (fig. 3).

Bygningen i Gravsgade har i tagfladen mod gaden en række tagkviste og på den modsatte side både en gavlkvist og nogle kæmpekviste, der er sunket ned i gesimsen (fig. 7) (og forekommer lige så malplacerede som de profitmaksimerende tagkviste i den tidligere Stiftamtmandsgårds kontorbygningers gårdsider).

Vinduesudformningen i gavlkvisten afviger i enhver henseende fra de øvrige vinduers – end ikke et ensartet rudeformat er opnået – og man undrer sig over, at der ikke er anvendt en gennemgående vinduesudformning, og over at det ikke er

Fig. 3. Museet Ribes Vikinger.

The Museum of Ribes Vikings.

Fig. 4. Puggaardsgade 24.

Puggaardsgade 24.

Fig. 5. Tidligere pakhuis i Smalleslippe.

A former warehouse in Smalleslippe.

Fig. 6. Museet Ribes Vikinger.

The Museum of Ribes Vikings.

Fig. 7. Fritliggende bygning i Gravsgade, bagside.

A detached building in Gravsgade, backside.

lykkedes at skaffe tagetagen dagslys på en mere overbevisende måde.

Museet Ribes Vikinger, der stod færdigt i 1995, er som allerede nævnt tegnet af Niels Frithiof Truelsen, der i sit bygningskompleks inddrager det tidligere elektricitetsværk fra 1923, tegnet af Ribearkitekten Axel Hansen, som også tegnede nogle af Bedre Byggeskik-periodens bedste huse. Truelsen opdeler sit museum i en række forskellige bygningskroppe, der opføres med samme materialevalg som i det tidligere elektricitetsværk (fig. 6). Udformningen af såvel bygningskroppe som vinduer og andre detaljer er dog friere, og resultatet fremstår både med egen identitet og harmonisk i relation til den gamle bygning.

Bygningen, der danner bagvæg i Bispegårdens gårdrum, er opført i sidste halvdel af 1980erne efter skitseforslag af arkitekten Karen Exner, arkitektfirmaet Kjær & Richter (fig. 8).

Her er gavlvvistkronet indgangsparti, muret gesims, refendfugning og opsprossede vinduer, ja selv kombinationen af rødstens murværk og hvidtede murværksdetaljer er traditionel. Men de tradi-

Fig. 8. Ribe Bispegård, tilbygning.

An extension to the palace of Ribes bishop.

tionelle detaljer er blevet bearbejdet og anvendt på en ny og arkitektonisk overbevisende måde, der tydeligt viser, at huset er en nyere tilføjelse: De ens, hvide og delvist refendfugede partier er blevet til fremspringende fladedekoration på rødstensmurværket og kobler sig til taggesimsen på en måde, der understreger denne anvendelse. Yderst til venstre foretages denne kobling af det frækt forhøjede vindue, og her har man også med godt resultat tilladt sig at ændre spatieringen af fagdelingen. Forbilledligt!

På hjørnet af Sortebrødregade og Vægtergade er de traditionelle arkitekturdetaljer anvendt på en mere gængs måde i huset fra 2000, tegnet af ejeren Torben Basse (fig. 9).

Her er gavlkvistmotivet gennemspillet for fuldt udtræk, og relationen mellem stueetagens vinduer og gavlkvistens er helt rigtig. Huset har trempel/styrtrum, men facaden klarer sig uden vandret etagebånd i kraft af den markerede sokkel.

Ribe Byferie fra 1994, der ligger uden for det gamle Ribe, er resultat af en konkurrence som blev vundet af tegnestuen Volden (fig. 10 og 11).

Fig. 9. Vægtergade 2.

Vægtergade 2.

Fig. 10. Ribe Byferie.

Ribe Byferie.

Fig. 11. Ribe Byferie.

Ribe Byferie.

Bebyggelsen relaterer sig til det gamle Ribe ved at være opført som rækker af gavlhuse og ved at inddrage vandet som et arkitektonisk element.

Selv om størstedelen af de bygninger, der blev opført efter den store bybrand i 1580, var gavlhuse, har ombygninger efterhånden sløret dette forhold, og man skal ind i gårdene langs Over-, Mellem- og Nederdammen – eller op i Domkirkens tårn – for at opfatte gavlusstrukturen. Ikke desto mindre forekommer det helt rigtigt at tage udgangspunkt i denne engang næsten enerådende struktur, som også bidrager til at give den nye bebyggelse karakter. Husene fremstår med murede ydervægge og teglhængte tage. Gavlene har forskelligt udformede glasarealer i gavlene, således at der opnås variation i facadeudtrykket, og bygningsdetaljerne er nutidige. Bebyggelsen varierer også i højde, den rummer små pladser og gennemskæres af smalle passager, og det er i det hele taget lykkedes at bygge sig til en række af de kvaliteter, man ellers søger i gamle byområder.

Det er det desværre ikke i byggeriet på Da-

Fig. 12. Bebyggelse i Nygade på Danielsens Tømmerhandels grund.

Buildings in Nygade on the site of Danielsens timberyard.

nielsens Tømmerhandels grund (fig. 12 og 13). I lokalplan 01.14 anføres det ganske vist, at ”Ribe Kommune har ved sagsbehandlingen ... lagt stor vægt på, at det nye byggeri bliver i overensstemmelse med den øvrige bebyggelse omkring grunden og i bykernen i øvrigt. Det gælder bl.a. placeringen med facade i vejskel, opdelingen i og bredden af facaden samt udformningen herunder højden og materialerne”. Alligevel må det konstateres, at stort set alt er gået galt:

Ganske vist er bebyggelsen på grundens tre sider opført i vejskel, men på den fjerde side – mod Albert Skeels Gade – mangler den helt, selv om karreerne i bykernen generelt fremstår lukkede. Det burde denne også have gjort, således at der kun var adgang til karreens indre via porte.

De største huse er for store. Toetages huse forekommer i forvejen i området, men det er ikke dem, der tegner billedet, og i den nye bebyggelse får de kæmpemæssige gavlkviste husene til at fremstå i næsten tre etager.

Facadeproportionerne er forkerte, idet bryst-

ningshøjden er for stor i forhold til vindueshullerne – som i stueetagen er for små – hvilket forværes af at bæltegesimsen synsmæssigt er dalet helt ned over dem.

Til sammenligning viser fig. 16 eksempler på facadeproportionering i gamle Ribehuse.

Fig. 13. Bebyggelse i Nygade på Danielsens Tømmerhandels grund, bagside.

The rear facade of buildings in Nygade on the site of Danielsens timberyard.

Fig. 14. Bebyggelse i Skovgade på Danielsens Tømmerhandels grund.

Buildings in Skovgade on the site of Danielsens timberyard.

Opdelingen af facaden er dels foretaget med brandkamme, dels med nogle mærkelige ”mellemlum” med sænkninger i tagfladerne – begge atypiske (fig. 14). I stedet kunne man have gjort som i Bispegade 13-21 (fig. 15), hvor fem bygherrer 1852-53 opførte hver sit hus men underordnede sig et fælles facadeudtryk. Senere har nogle af husene fået farve, således at de enkelte bygningsafsnit fremstår tydeligere.

På Danielsens Tømmerhandels grund kunne man også have markeret opdelingerne ved at give dem forskellige vinduesudformninger. I stedet har man givet etagerne hver sin helt forskellige vinduesudformning, hvilket forekommer meningsløst (fig. 12, 13 og 14). Vinduesudformningen afspejler desuden manglende kendskab til de mest elementære regler for vinduesudformning i en toetages bygning. Nogle af disse regler har jeg søgt at illustrere med eksempler i fig. 16. Se også fig. 15.

Opskalkningen, der får gavlkvistenes gesims til at slå et svaj for nedenunder, virker helt umotiveret med den valgte gesimsudformning. De galvaniserede altanstativer virker heller ikke overbevisende.

Fig. 15. Bispegade 13-21.

Bispegade 13-21.

Fig. 16. Karakteristiske relationer mellem vinduer i under- og overetage i klassicistiske huse i Ribe.

T.v. i Grønnegade 12, hvis gavl er fra 1848, udgør overetagens vinduer ca. 2/3 af underetagens, idet overetagens rammer svarer til underetagens underrammer. Alle ruder er ens.

I midten, i Grønnegade 48, hvis gadeside er fra 1843, har underetagens vinduer tværpost og er større end overetagens vinduer. Ruderne er ikke ens, men har samme proportioner.

T.h. i Grønnegade 22 fra o. 1816 har underetagens vinduer tværpost og alle ruder er ens.

Bemærk i øvrigt, at underetagens brystning er højere end overetagens, og at afstanden fra underetagens vinduer til etagebåndet er større end afstanden fra overetagens vinduer til taggesimsen. SMS del.

Some relations between ground and first floor windows characteristic for classicistic houses in Ribe.

Den stort set samtidige bebyggelse på Slots-gades sydside (fig. 17 og 18) afløste ganske vist bakelitfabrikkens toetages bygninger, men burde have haft samme skala som småhusene på gadens modsatte side. Facadeproportioneringen er lykkedes bedre her, men hverken facadernes opsatser på de midterste huse eller de opdelende ”mellemrum” synes oplagte, og vinduesudformningen forekommer lige så tilfældig som på Danielsens Tømmerhandels grund.

Fig. 17. Bebyggelse i Slotsgade og Sct. Laurentii Gade.

Buildings in Slotsgade and Sct. Laurentii Gade.

Fig. 18. Bebyggelse i Slotsgade.

Buildings in Slotsgade.

Fig. 19. T.v. Fredericiagade i København med tilføjelser til begge ender af den gamle husrække.

Left. Fredericiagade in Copenhagen with secondary buildings on both ends of the old ones.

Fig. 20. T.h. Bebyggelse i Nyboder.

Right. Buildings in Nyboder, Copenhagen.

I Ribe har man generelt forsøgt at sikre nybygningsens harmoniske indpasning i gadebilledet ved at forlange dem udført i overensstemmelse med den traditionelle byggeskik – undertiden på en næsten fundamentalistisk måde.

Umiddelbart er det da også forståeligt, at man vælger at satse på traditionelle detaljer og udformninger, fordi man så at sige har ”facitlisten” for øje og dermed et mere konkret grundlag for byggesagsbehandling end et så diskutabelt begreb som arkitektur.

Det forholder sig imidlertid sådan, at ”facitlisten” kun giver et godt resultat, hvis man kender de basale ”regnearter”. Det gør kun de færreste, og som det er fremgået, skæmmes nogle af de senere års byggerier derfor af ufordøjede eller forkert kombinerede bygningsdetaljer – og lever derfor ikke op til målsætningen.

Som arkitekt mener jeg, at man bør stile efter at opnå harmonisk indpasning af et nyt hus uden slavisk at reproducere tidligere tiders byggeskik – ja, at udfordringen simpelt hen består i **både** at opnå den ønskede, arkitektoniske helhedsvirkning **og** at forenkle eller nytolke traditionelle bygningsdetaljer, således at bygningen fremstår som en nyere tilføjelse til helheden.

I Ribe er det – som det er fremgået – langt fra alle nyere huse, der lever op til denne dobbelte for-

dring, og jeg synes derfor, at det er relevant at vise udenbys eksempler, der gør det. Alle københavnske.

Det ældste er Erik Møllers Tegnestues tilføjelser fra 1970erne til de gamle bygninger i Rosengadekvarteret, som tegnestuen restaurerede ved samme lejlighed (fig. 19). Her ses den ene side af Fredericiagade med tilføjelser i begge ender. Huskrop og materialevalg svarer til de gamle huses og sikrer den arkitektoniske helhedsvirkning, men tilføjelserne fremstår med egen etageinddeling og egne detaljer – herunder vinduesudformning.

Ib og Jørgen Rasmussens Nyboder-byggeri fra slutningen af 1970erne relaterer sig til den gamle, karakteristiske stok-bebyggelse (fig. 20), men fremstår også på overbevisende måde med egen identitet. Bygningerne har trempel og har dermed en rummelig tagetage, men klarer sig uden etagebånd, bl.a. på grund af den kraftige sokkel, der – som på Knud V. Engelhardts berømte Skagen-hus – er trukket helt op til stueetagens vinduer.

Ib og Jørgen Rasmussen har desuden tegnet huset på Vesterbrogade fra begyndelsen af 1990erne (fig. 21), hvor betonelementerne fremstår som en slags refendfugning, der spiller fint sammen med de flankerende, pudsede facader.

Glasdøre og vinduer har samme rudestørrelse, kvistene er af samme type som Quedens Gaards,

men med glas i siderne, og huset fremstår i kraft af materialet og nytolkningen af de traditionelle detaljer som et fortræffeligt, nutidigt element.

Undertiden præsenteres man for det synspunkt, at et dårligt projekt kan ”reddes” ved hjælp af mindre, facademæssige ændringer, men det er en undervurdering af opgaven – et dårligt projekt må kasseres og erstattes af et nyt med en bedre idé.

For nogle år siden skulle der bygges en ny kirke et sted i det midtjyske. Det projekt, der var udarbejdet af menighedsrådets arkitekt, blev imidlertid

kasseret af myndighederne, der gav arkitekten besked på at alliere sig med en mere kvalificeret kollega og komme med et nyt og bedre projekt. Det skete – og resulterede i et fortræffeligt kirkebyggeri. Man kunne ønske sig, at de ansvarlige myndigheder i Ribe havde forholdt sig lige så ansvarligt, således at man var sluppet for fejltagelserne og havde opnået alle de berigende eksempler på ”nyt i gammelt”, som Ribes kvaliteter og sårbarhed berettiger til.

SUMMARY

”New and old together” in Ribe. Examples of the possibilities utilized – and wasted

Infilling a vacant space in a streetscape or between buildings requires a skilled architect. A convincing result is not merely achieved by regenerating a copy of the existing buildings, but by relating the new building to the surroundings. It must be carried out in such a way, that it is perceived as a worthy addition and one with its own identity. Successful examples are shown – alongside some unsuccessful ones.

Steffen M. Søndergaard, arkitekt m.a.a.
Melvangvej 7, Askov
6600 Vejen
E-mail: ark.sms@c.dk

Fig. 21. Bygning på Vesterbrogade i København.

Building in Vesterbrogade, Copenhagen.